

Miloš Řezník

Devatenácté století a české a polské dějepisectví – rozdílné perspektivy bez sporných témat?

Historia Slavorum Occidentis 1(1), 164-181

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MILOŠ ŘEZNÍK

DEVATENÁCTÉ STOLETÍ A ČESKÉ A POLSKÉ DĚJEPISECTVÍ – ROZDÍLNÉ PERSPEKTIVY BEZ SPORNÝCH TÉMAT?

Předkládaný příspěvek si neklade za cíl podat přehled českých historiografických bádání k česko-polským tématům 19. století ani komentovat spory, diskuse a kontroverzní témata. Pokud se týká přehledu výzkumů a jejich výsledků, příspěvek Romana Barona tak činí v téměř vyčerpávající a smysluplně strukturované formě. Ukazuje se přitom, že od posledních zevrubných přehledů těchto bádání, které vznikly před deseti lety, se na jejich stavu nic zásadního nezměnilo:¹ bylo by možno dodat řadu příspěvků a konstatovat některé posuny a nová témata nebo perspektivy, nikoliv však hlubší proměnu celkové situace a roli, kterou polské dějiny a česko-polské vztahy v českém dějepisectví hrají. Následující příspěvek se ostatně neorientuje primárně na česko-polskou problematiku vztahovou, nýbrž spíše na česko-polský kontext témat, která jsou obecně historická nebo naopak specifická v českém i polském případě (pomiňme prozatím schematičnost tohoto rozlišení mezi obecně-historickým a národně-specifickým). Jde tedy mnohem spíše o shodné nebo rozdílné perspektivy témat, která se vymykají užšímu rámci dějin vzájemných vztahů. Více než o dějiny vztahové jde tedy o zájem historiků jedné země věnovaný dějinám země druhé, a to nejen v užším smyslu jako zájem badatelský, nýbrž i ve smyslu širším a po mém soudu možná i zajímavějším

¹ Viz J. Valenta, *Dějiny Polska v 19.–20. století a česká historiografie*, Slovánské historické studie 27, *Východoevropská studia v České republice 1990–2000: Historie*, red. M. Šesták, R. Vlček, Praha 2001, s. 60–81; viz též v polštině: P. Krafl, M. Řezník, J. Valenta, *Czeska polonistyka historyczna w latach 1990–2000*, „Kwartalnik Historyczny” 109, 2002, č. 4, s. 71–98.

jako zohlednění dějin druhé země při interpretaci problémů dějin „vlastních“ nebo obecných. Ani v tomto případě ovšem nejde o přehled bádání a diskusí, nýbrž o zamyšlení nad jejich absencí v nějaké intenzivní formě, nad určitými zadanými perspektivními odlišnostmi českého a polského traktování dějin, nad kontakty a spoluprací českých a polských historiků a konečně i příkladem nad několika tématy, jejichž reflexe „z druhé strany“ nebo ve vzájemném kontextu by mohla přinést řadu nových poznatků a interpretačních impulsů.

Polské a české „dlouhé“ 19. století mají řadu paralel a společných hlavních problémů, ale nikoliv nutně příliš mnoho styčných bodů a podobností. Velká část základních charakteristických rysů, jimiž se historiografická reflexe, „historický narativ“ i základní osa národní kolektivní paměti k tomuto období vztahují, je přinejmenším na první pohled společná: hospodářská a technická modernizace v zemích, které ležely na evropské hospodářské semiperiferii, ale představovaly nejrozvinutější regiony v rámci „svých“ mnohonárodních monarchií, k nimž patřily (české země v habsburské monarchii, Polsko v rámci ruského impéria), začlenění do mnohonárodních států, vytváření moderního národa se silnou rolí principů a mechanismů společenské samoorganizace a mnohé další – to vše byly elementy, které jak české, tak polské země sdílely s mnoha jinými evropskými zeměmi, a v kterých se český a polský vývoj v mnohém setkává, v mnohém diametrálně liší. Také chronologický rámec „dlouhého 19. století“ se nabízí pro český a polský případ téměř synchronně, byť zčásti založen na odlišných kritériích vymezení: perioda je sice tradičně ukončována první světovou válkou a vznikem samostatné národní státnosti, zahajují ji však mezníky rozdílně definované, byť skoro souběžné – na polské straně velká a sotva kdy zpochybňovaná cézura třetího dělení polsko-litevské Rzeczpospolite a tedy zánik státu, na české straně je to pak mezník „nějak“ související s koncem josefínské éry, nepřímou odvozenou od obecněhistorické cézury Francouzské revoluce, a tedy jaksí spíše konsenzuální a méně výrazný.

V důsledku toho je polský případ také lépe disponován k tomu, aby v národně- a státně-historickém narativu obdržel mnohem jednoznačnější funkci a smysl – je to epocha všem známá jako „záborové období“ rozdělených a „nesvobodných“ polských zemí, zatímco v českém případě se sice nabízí pomyslný nadpis „národního obrození“ či, nověji, „národního formování“. Představa o národní nesvobodě, která byla teprve první světovou válkou ukončena, je v české situaci zejména posledních dvou desetiletí méně jednoznačná a při-

nejmenším z odborného diskursu se do značné míry vytratila. Jinými slovy se z hlediska historického narativu a obecné historické paměti zdá polské dlouhé 19. století mnohem lépe disponováno nést nějaký zřetelnější „smysl“ a „leitmotiv“, což je ale dáno ne tolik historickým vývojem 19. století samého, nýbrž spíše současnou situací, rolí kolektivní historické paměti a národní identity.

Bylo by samozřejmě banální konstatovat zásadní rozdíl v tom, že polské země byly narozdíl od zemí českých rozděleny mezi tři záborové mocnosti do několika proměňujících se celků, bylo by však zároveň nutné konstatovat, že se to dlouho málo projevovalo na základní linii kontinuity, jež se v historickém narativu prosadila: neboť tak jako české dějepisectví soustředilo převážnou část své národněhistoricky definované pozornosti na centrum Prahy a Čech, zatímco periferní, moravské nebo například i německojazyčné oblasti zůstávaly většinou mimo hlavní zorné pole jakožto zdánlivá regionalia, soustředila se i v Polsku dlouhou dobu hlavní linie národněhistorické kontinuity na polské země, jež po r. 1772 zůstaly v Polském království, a následně na jejich centrální „mazovskou“ část – Varšavské vévodství a Polské království v rámci ruského impéria, zatímco oblasti přímo integrované k Rusku nebo naopak území pruského, ale i rakouského záboru představovaly jakousi linii „vedlejší“. Teprve poslední desetiletí nasvědčují v tomto kontextu závažným posunům, zejména pokud se týká Velkopolska a Haliče.

Obecně lze přitom konstatovat, že dlouhé 19. století není předmětem historiografických kontroverzí, sporů, ba ani oživlých diskusí v česko-polském kontextu. To je dáno nejen tím, že česká historická polonistika a polská historická bohemistika jsou záležitostí poměrně úzké skupiny specialistů, orientujících se jednotlivě na dost odlišná témata, ale i skutečností, že i mimo tento rámeček, tj. při interpretaci vlastních a obecných dějin je vývoji v sousední zemi věnována poměrně malá a většinou jen letmá pozornost. Řada odlišných znaků polského a českého vývoje by samozřejmě mohla vést ke komparativním, konceptuálním, metodickým a interpretačním diskusím, ve skutečnosti je tomu však právě naopak. Přitom samozřejmě nechybí příspěvky, které by takové pole právě v česko-polském kontextu, třeba komparativně, otevíraly – a to dokonce u témat, která jsou oboustranně vnímána jako „nosná“ a „ústřední“: jako příklady zmiňme české příspěvky k evropským národně formativním procesům (zejména Miroslav Hroch) nebo nověji z polské strany srovnávací studie k procesu společenské samoorganiza-

ce, do nichž byl zahrnut i český případ.² Ale právě na těchto dvou příkladech, možná nejvýznamnějších za poslední jedno až dvě desetiletí, by bylo možno ukázat také meze tohoto potenciálu, neboť ani v jednom případě to nevedlo k nějakým zásadnějším česko-polským diskusím. Za prvé, tematizací společenské samoorganizace byl sice osloven badatelsky nový, přesto velmi významný a pro interpretaci společenské modernizace (téma vzniku občanské společnosti) skoro klíčový problém, tento je však málo reflektován jak v polské, tak i v české (zde ještě méně) historiografii. V případě studií k národním hnutím sice kdysi v 70./80. letech došlo k náznaku debaty, ba sporu konceptuální a interpretační povahy (reakce Józefa Chlebowczyka na komparativní práce M. Hrocha),³ ani zde však k nějakým rozsáhlejšími kontroverzím nebo diskusím nedošlo, nemluvě ani o takových diskusích, do kterých by se zapojil hned větší okruh badatelů a které by tak byly více než krátkým dialogem.

Právě Hrochovy příspěvky k formování novodobých národů, které jsou v zahraničí zřejmě vnímány jako nejvýznamnější přínos české historiografie k diskusím o hlavních problémech 19. století a které se vyznačují širokým evropsky komparativním založením, jsou dobrým příkladem toho, jak se české a polské reflexe často mívají. Chlebowczykova kritika Hrochovy interpretace koneckonců spočívala na svého druhu nedorozumění, když Hroch ve své komparaci jednak vcelku pominul polský případ, jednak se neorientoval na problematiku hnutí národních menšin, které tolik zajímaly J. Chlebowczyka. Hrochova pozornost se totiž soustředila – a stále soustředí, i když s ustupující jednoznačností – na hnutí tzv. malých národů (nedominantních etnických skupin), tedy takových, které postrádaly vlastní státnost nebo měly kontinuitu takové státnosti výrazně a dlouhodobě přerušenu, které však zároveň nebyly dominantní etnickou skupinou a rezervoárem elit ve státech (většinou mnohonárodních monarchiích), k nimž jejich jazyková území patřila. Polské hnutí se tedy hned z několika důvodů takto zaměřené pozornosti vymykalo: relativně nedávný zánik samostatné státnosti, navíc svým způsobem obnovené ve formě Varšavského vévodství a Polského království; pokročilá fáze formování státního národa přinejmenším v ideologické rovině v epoše polské-

² *Samomodernizacja społeczeństw w XIX wieku: Irlandczycy, Czesi, Polacy*, red. L. Trzeciakowski, K. Makowski, Poznań 1999.

³ J. Chlebowczyk, *Procesy narodotwórcze we wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu (od schyłku XVIII do początków XX w.)*, Kraków 1975; anglická verze idem, *On Small and Young Nations in Europe*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1980.

ho osvícenství a reformního hnutí, která nebyla zcela přerušena; dominantní postavení polského etnika a jazykově polský charakter elitních rezervoárů v polských zemích, a to zejména v Polském království, Haliči a Velkopolsku a částečně i v západoruských guberniích, s čímž souviselo i dominantní postavení polského jazyka přinejmenším v prvních dvou případech, které nebylo nikdy zcela odstraněno, i když se na kratší či delší dobu stalo předmětem asimilačního resp. centralizačního tlaku a ustupovalo do pozadí v roli oficiálního úředního jazyka. Polské hnutí tak Hrochovu modelu „klasických“ nedominantních etnických skupin zdaleka neodpovídá a v jeho analýzách se tak vědomě objevuje jen na okraji. To sice nezabránilo poměrně širokému ohlasu a známosti jeho prací v polských odborných kruzích, ba ani tomu, aby některá východiska byla mechanicky aplikována i v polském kontextu, zdrojem nějakých větších diskusí, neřku-li polsko-českých sporných perspektiv, se však tyto příspěvky nestaly. Platí to konečně asi i o polskojazyčné práci, která Hrochovy přístupy a poznatky ve zhuštěné podobě prezentuje⁴.

Na tomto příkladě mohlo být jako *pars pro toto* ukázáno, že se české a polské reflexe k 19. století často míjejí. Obecně lze ovšem toto konstatování vztáhnout k české a polské historiografii 19. století jako takové: samozřejmě by bylo možno shromáždit množství příkladů spolupráce a vzájemné reflexe mezi českými a polskými historiky 19. století, pokud bychom však chtěli nakonec konstatovat, že takových příkladů je mnoho, mohli bychom tak nanejvýš učinit ve smyslu absolutním, nikoliv relativním a již vůbec ne mimo rámec kvantity. Obecně lze pozorovat sice dlouhodobé mezinárodní otevírání se české a polské historiografie, toto se však děje především západním směrem (vůči německé, západoevropské a zčásti i americké vědě) a kromě toho i směrem východním v případě polském (formy spolupráce, kontaktů a diskusí s historiky litevskými, ukrajinskými) s pochopitelnou orientací na kontakty s rakouským prostředím v případě českého dějepisceví. Přímá kooperace česko-polská, pokud se týká 19. století, se tak orientuje nanejvýš na dějiny příhraničních nebo kontaktních regionů (Slezsko, Kladsko), případně na vztahové otázky. Mimo tento rámec a mimo účasti na konferencích se čeští a polští historikové setkávají ke spolupráci na projektech, jež jdou mimo rámec vztahových dějin, nejčastěji ve třetích zemích, v první řadě v německých institucích a badatelských programech, ale i v programech evropských – zde

⁴ M. Hroch, *Małe narody Europy. Perspektywa historyczna*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2003.

ovšem většinou také v kontextu široce mezinárodním a tendenciálně „obecně-historickém“. Také publikace českých autorů v polských odborných periodikách a vice versa se drží v relativně úzkých mezích, opět zejména pokud se jedná o témata mimo vztahový a regionální rámec, publikace monografií pak jsou ojedinělou záležitostí dokonce v horizontu několika posledních desetiletí. Bylo by samozřejmě daleko přehnané a nemístně zjednodušené tvrdit, že čeští a polští historikové 19. století spolu (skoro) nemluví a že se navzájem i málo čtou, podobný pocit se ale přesto často vnucuje, i když jak na české, tak ještě více na polské straně lze v posledním desetiletí konstatovat výrazně zesílený zájem o to, jak jsou historiky z jiných zemí české resp. polské dějiny nazírány (viz např. samostatné sekce na sjezdech historiků v Krakově r. 2004 a Pardubicích r. 2006 a speciální kongres zahraničních badatelů polských dějin v Krakově r. 2007, kde byl také zvláštní blok věnován 19. století a který byl zamýšlen jako zahájení pravidelných podobných akcí v pětiletém rytmu). Tato situace je dána i tím, že také bilaterální grémia (komise historiků, učenicová komise, regionální komise) přirozeně tíhnou k soustředění na „tradiční“ vztahová témata, nemluvě již o tom, že česko-polská relace v kontextu dvoustranných grémiích není nejživější.

Za daných okolností tedy absence témat, která by byla předmětem závažnějších česko-polských sporů, kontroverzí nebo alespoň živějších diskusí, nijak nepřekvapuje. Nabízí se jistě mnoho, velmi mnoho problémů vztahových dějin a potenciálních předmětů plodné komparace, a prakticky všechny z nich by samozřejmě mohly nabízet látku k rozdílným interpretacím a tedy za odpovídajících okolností i ke sporům a diskusím. To, že komunikace mezi českými a polskými historiky nevykazuje nadměrnou intenzitu, je jen jedním z předpokladů, že tomu tak není. K předpokladům dalším patří jistě i skutečnost, že v 19. století nedošlo mezi českým a polským prostředím k žádnému závažnějšímu konfliktu, alespoň ne k takovému, který by pro 20. nebo 21. století vykazoval nějakou zvláštní relevanci nebo aktualizovatelnost. Jistěže se v 19. století vytvářely různé konfliktní linie, a to zejména tam, kde se polské a české hnutí ve svých taktikách a strategiích zjevně nebo dokonce diametrálně rozcházela (vztah k uherské revoluci a maďarskému hnutí, strategie v rakouském parlamentu, haličský postoj k rakousko-uherskému vyrovnání, české postoje k polským povstáním – zejména lednovému, pouť Čechů do Moskvy r. 1867 a mnoho dalších), jejich konfliktní potenciál se však vyčerpal již ve své době a pro následující období dal nanejvýš základ některým

nepříliš významným resentimentům, stereotypům nebo výkladovým schémata-
tům, jež se občas projevují i v současném dějepisectví. Také počátky polské-
ho a českého hnutí v Těšínsku, kde se nejspíše vytvářel prostor pro střet čes-
kých a polských národních zájmů, takový potenciál pro pozdější dobu neměly
– jednak představovalo Těšínsko z hlediska polského i českého teritoriální pe-
riferii, jednak případné rozpory a konkurence tam nedorostly takového roz-
měru, aby zůstaly relevantní jako předmět historiografických sporů ještě po
desetiletích či dokonce po více než století – těšínské téma zde bylo samo-
zřejmě překryto tamními konflikty století následujícího. K utváření sporných
otázek historiografických, které by nějakým způsobem vyrůstaly z česko-pol-
ských sporů historických (jak je tomu právě v případě dodnes trvajících dis-
kusí a kontroverzí některých českých a polských historiků v otázkách sporů
o Těšínské Slezsko ve 20. století), tedy neexistuje mnoho předpokladů.

V kontextu novodobé historické paměti české a polské společnosti, kte-
rá byla a je především kolektivní pamětí národní, představuje klíčový probl-
ém, jenž celému dlouhému 19. století do značné míry propůjčuje smysl,
národní hnutí a formování moderního národa. Jak už bylo zmíněno, v pol-
ském případě se tak děje pod pojmem záborového období a „národní nesvo-
body“ (niewola), v českém případě pak pod pojmy národního hnutí (obroze-
ní) a politického zápasu české společnosti za emancipaci. Rozdílné podmínky
a cesty národně formativního procesu a utváření novodobé národní kolektivní
identity byly důvodem, proč se české a polské hnutí nejen v mnohém
zásadně lišily, nýbrž proč také v mnoha situacích zastávaly rozdílné strate-
gicko-taktické „logiky“. Především toto vedlo v průběhu 19. století k řadě vzá-
jemných nedorozumění. Zánik polsko-litevského státu zastihl část polských
elit v situaci, kdy se v jejich prostředí začal prosazovat moderní, státně a po-
liticky orientovaný pojem národa, který měl představovat rozchod s dosavad-
ním pojmem stavovským a v mnohém připomínal pojem národa vlastní fran-
couzskému osvícenství a revoluci. Také v záborovém období existovala řada
důvodů, proč si toto pojetí udržovalo význam a proč přechod k etnicko-jazy-
kovému konceptu „kulturního národa“ se v Polsku protáhl nejméně na další
půl století. Přímá návaznost na ztracenou státnost spolu s těmito okolnostmi
způsobila, že polské hnutí mělo od samého počátku explicitní politický cha-
rakter. České národní hnutí naproti tomu procházelo klasickými přípravnými
fázemi učeneckého a filantropického zájmu a národní agitace, a politického
charakteru dosáhlo až s nástupem masové fáze v polovině 19. století, přičemž

politický program narozdíl od polské situace nikdy nebo jen na okraji obsahoval představu „národního osvobození“ cestou úplné emancipace od mnoho-národní monarchie. Český pojem národa byl od počátku etnicko-jazykového charakteru a postrádal politické ofenzivity, přítomné v situaci polské. Narozdíl od polské situace české hnutí od počátku muselo pracovat na standardizaci a rozvinutí národního jazyka, etablování národní literatury a jiných kulturních forem, nad založením národní vědy atd. Také po dosažení masové fáze a rozvinutí politického programu české hnutí setrvalo na pozicích, které by v polském kontextu bylo možno označit jako pozitivistický program organické práce. V souvislosti s tím české hnutí dlouho postrádalo tak vyhocené napětí mezi konzervativním a radikálně-liberálním nebo dokonce revolučním křídlem, jak bylo charakteristické pro hnutí polské již od konce 18. století. Zásadní, diskontinuitní změna společnosti, která byla přetřásána v každém polském povstání, ale i v emigraci a domácí konspiraci, v českém hnutí do poslední třetiny 19. století nehrála závažnější roli a nebyla charakteristickým sporným rysem národního diskurzu. Také z hlediska sociální skladby společnosti i skupin účastných v národním hnutí lze konstatovat hluboké rozdíly – za všechny budiž připomenut alespoň jeden z nejmarkantnějších, totiž zásadní role šlechty a aristokracie v národním hnutí a jako nositele vyhraněného polského národního vědomí.

Jak už zmíněno, tyto rozdílné anatomie, z nichž zde byly jmenovány jenom některé z nejdůležitějších, vedly k tomu, že české i polské hnutí formulovaly v různých situacích a souvislostech během 19. století své zájmy rozdílně a že k jejich naplnění volily i jiné taktiky, metody a koalice. Rozdílností zájmů zde však není tolik míněna jejich protichůdnost nebo konfliktuálnost, nýbrž spíše skutečnost, že byly formulovány a sledovány na zcela rozdílných rovinách, že se tedy české a polské hnutí často spíše míjela než střetávala. Jestliže např. obě hnutí proti sobě stanula v letech 1848–1849 ve vztahu k uherské revoluci, pak tato rozdílnost neplynula primárně a principiálně z rozdílných zájmů ve vznikajících národních konfliktech v Uhrách, nýbrž z toho, jaké okolnosti by vítězství nebo porážka uherské revoluce pro obě prostředí přinesla: zatímco představitelé polského hnutí doufali buď v evropské revoluci nebo v evropském velmocenském konfliktu vytvořit podmínky pro obnovu polského státu a jeho osvobození od alespoň některé ze záborových velmocí, Češi se naopak upínali k představě silné a stabilizované habsburské monarchie, která by cestou federalizace poskytla účinnou ochranu jednotlivým ná-

rodům jak proti vnějšímu nebezpečí, tak i proti dominanci jednoho z ostatních národů mocnářství. Zatímco tolik Poláků bojovalo na straně Maďarů za emancipaci jednoho z národů podunajské monarchie a destabilizaci evropského velmocenského systému, Češi se naopak aktivizovali proti Maďarům v zájmu rovnosti a svobodného rozvoje „malých národů“ v rámci nenarušeného Rakouska.

Podobně se jeví nejednoznačný český vztah k Rusku a polsko-ruskému konfliktu. Při zásadní absenci česko-ruských konfliktních linií se netřeba divit ani českému panslavismu a rusofilii předbřeznové doby, ani významu Ruska jakožto slovanské velmoci pro pozvedávání mysli („krzepienie serc“) mezi českými vlastenci, ani některými politickými gesty pozdějšími. To vše plynulo z logiky a zájmové konstelace českého hnutí právě tak jako opozice a boj proti ruskému státu nebo podpora uherské revoluci ze strany hnutí polského.

Tyto problémy zde byly dotčeny nejen jako tehdejší sporná témata, v nichž ještě dnes mají historikové někdy problémy pochopit strategickou logiku národního hnutí druhé země, ale především jako příklady možného přerůstání vztahových témat do roviny obecně-historické a komparativní. Budeme-li rozdílný vztah k uherské revoluci, rakousko-uherskému vyrovnání, roli Ruska v Evropě atd. chápat jako aspekt česko-polských vztahů, pak můžeme bezpochyby zásadně rozšířit naše beztoho již nijak zanedbatelné znalosti této relace, můžeme se dozvědět a vysvětlit řadu detailů, otázek a souvislostí z česko-polských kontaktů 19. století, ale to je vše. Zdá se však, že zásadně nové perspektivy by mohla slibovat kontextualizace česko-polských dějin ve vztahu k dějinám obecným, a to jak v komparativním smyslu, tak i ve smyslu dějin kulturního transferu, ba i ve smyslu dějin vztahových. To je jen zdánlivý protimluv: nejde o to dějiny česko-polských vztahů opustit, nýbrž o to učinit je předmětem obecně-historických přístupů a témat tam, kde se to jeví jako smysluplné. Abychom takový postulát ilustrovali příklady možných konkrétních témat, pokusíme se v následující části stručně zmínit a komentovat alespoň několik zčásti „klasických“, zčásti dosud přehlížených tematických oblastí, jejichž potenciál vyniká právě ve zmíněné korelaci vztahových dějin, obecných dějin a kulturního transferu, doplnitelné více nebo méně vždy o komparativní aspekty. Pozornost se přitom soustředí zejména na oblast kulturních, politických a zčásti i sociálních dějin.

V souvislosti s mnohokrát již zmíněným národně-formativním procesem by tak bylo možno jmenovat celou řadu možných témat, které by v čes-

ko-polském kontextu byly jak příspěvkem k obecné problematice národních hnutí, tak i k interpretaci těchto jevů v samotném českém a polském případě, a také k otázkám fungování kulturního transferu v 19. století. O česko-polských vztazích v souvislosti českého a polského hnutí bylo již napsáno mnoho: vedle personálií zejména o českých zájmech polských vlastenců a vice versa, o českém ohlasu polských povstání a pobytech polských běženců v českých zemích či o vzájemných vztazích literárních. Samostatná pozornost byla věnována také obecně otázkám vlivů jednoho národního hnutí v prostředí vlastenců druhé země a nověji v bádáních Rudolfa Jaworského a Witolda Molika⁵ také role českého hnutí jakožto vzoru pro polské hnutí ve Velkopolsku. Právě v těchto jmenovaných příkladech lze sledovat odklon od prvoplánového tázání se po „obrazu“ jednoho prostředí v prostředí druhém k tematizaci funkce obrazu v jeho normativním a programatickém rozměru. Není jistě náhodou, že to bylo právě Velkopolsko, kde se česká situace v posledních desetiletích 19. století nejspíše uplatnila ve funkci proklamovaného vzoru. Při porovnání základních metod a strategií, na něž se polské hnutí v jednotlivých záborech tehdy přednostně orientovalo, se to zdá dokonce málo překvapivé, i když jako téma dosud i málo známé.

Zabýváme-li se ovšem rolí českého hnutí jako vzoru pro polské hnutí v pruském Poznaňsku, pak více než po obrazu Čechů a po českém vlivu je třeba se ptát po nositelích a funkcích této velkopolské reflexe. Tímto směrem by bylo vhodné zaměřit další výzkum historicko-imakologického bádání nejen v kontextu národních hnutí. Je zřejmé, že český vzor mohl hrát určitou významnější roli jen tehdy, pokud mohl plnit nějakou kulturní, politickou či ideologickou funkci, pokud se alespoň pro někoho mohl jevit jako atraktivní a potřebný. Koho český vzor ve Velkopolsku přitahoval a inspiroval, kdo a proč ho stavěl a postuloval? Český vzor se tu jeví možná méně jako funkce česko-polských vztahových dějin a více jako funkce „vnitřní“ dynamiky polského hnutí. Zdá se, že tato funkce byla vcelku jasně orientovaná: v kontextu strategických sporů v polském hnutí v desetiletích po zhroucení lednové-

⁵ R. Jaworski, *Die Tschechen als Vorbilder der Polen unter preußischer Herrschaft: Parallele oder Paradigma?*, [w:] *Die böhmischen Länder zwischen Ost und West. Festschrift für Karl Bosl*, red. F. Seibt, München 1983, s. 175–183; W. Molik, *Wielkopolskanie wobec czeskiego ruchu narodowego w XIX i na początku XX wieku*, [w:] *Problemy narodowościowe Europy Środkowo-Wschodniej w XIX i XX wieku. Księga pamiątkowa dla Profesora Przemysława Hausera*, red. A. Czubiński et al., Poznań 2002, s. 119–133; upravená česká verze idem, *Velkopolané a české národní hnutí v 19. a počátkem 20. století*, „Kuděj” 6, 2004, č. 2, s. 31–43.

ho povstání byla jakákoliv propagace české pozitivní práce, strategie drobných úspěchů, politické aktivity stejně jako vědeckých a kulturních snah pravzorem právě toho křídla polského hnutí, které se k organické legální práci hlásilo a které odmítalo konspirativně-povstalecké formy národního boje. Češi se stali přímo ideálnětypickým modelem úspěchů, jichž bylo možno dosáhnout bez jakéhokoliv závažnějšího zpochybnění loajality ke státu, monarchii a dynastii a také bez dalekosáhlých konspirativních aktivit. To, že svými metodami pronikli také do hospodářské sféry a během druhé poloviny století zde dosáhli nezanedbatelných cílů v aktivizaci ekonomického nacionalismu a etablování vlastních ekonomických elit, finančních ústavů, zájmových organizací atd., bylo pro možnou popularitu českého vzoru mimořádně příznivou okolností opět právě ve Velkopolsku, kde organická práce na hospodářském poli hrála mnohem silnější roli při národní aktivizaci a samoorganizaci než v jakékoli jiné části polských zemí. Pokud bývá i v současnosti někdy tematizován rozdíl mezi „lojalistickou” nebo přinejmenším „organickou” strategií české společnosti a povstaleckou, héroickou tradicí na straně polské, pak by bylo redukcionistické hledat kořeny tohoto stereotypního, ale přesto nikterak zcela nepodloženého schématu teprve ve velkých krizích a diktaturách 20. století. Zdá se, že tu bylo navázáno na předpoklady ze století předcházejícího, kdy ale česká varianta byla propagována částí polských vlastenců jako následováníhodný vzor. Do jaké míry ovšem již tehdy nabírala rysy stereotypu, by bylo nutno dále zkoumat, stejně jako otázku po dalších funkcích českého vzoru, po jeho nositelích a odpůrcích a zejména po jeho skutečné roli v dalších záborech.

Samozřejmě by podobnými argumenty bylo možno postulovat další výzkum polských „ohlasů” v českém prostředí, i když nutno dodat, že zde má dosavadní výzkum určitou hlubší tradici, zejména pokud se týká ohlasů povstání listopadového a lednového – i zde se jedná také o jejich vnitřní dynamiku pro diferenciaci českého národního hnutí jak v agitační, tak v masově zpolitizované fázi. Důvodem poněkud hlubších bádání se zde zdá být také zřejmě silnější role, kterou polská povstání hrála pro české hnutí, než tomu bylo naopak.

V souvislosti s tématem českého vzoru a vlivu a také s pruskými zeměmi v polské oblasti je přehlíženým, i když typologicky a modelově významným případem role českého hnutí pro etnické a regionální hnutí kašubské, a to jak v jeho počátcích v 19., tak i v jeho dalším rozvoji ve 20. století. Víme, že

první aktivity vlastního zakladatele kašubského hnutí Florianu Ceynowy vzešly za jeho studia ve Vratislavi z okruhu slovanské literární společnosti kolem J. E. Purkyně, že se Češi i v kašubském kontextu objevují jako vzor a že reflexe české kultury v kašubském prostředí hrála určitou roli tak jako kontakty s českými učiteli a umělci,⁶ stejně jako i lze registrovat význam, který byl příležitostně přikládán znalosti českého jazyka.⁷

Zmíněná Vratislav je jedním z výmluvných příkladů perspektivy, ke které je možné vztáhnout výše zmíněné i celou řadu jiných příkladů: perspektivy kulturního transferu. Víme sice ledacos o česko-polských kontaktech kolem tamní univerzity, bylo by ale potřebné dozvědět se více o cestách, formách a motivacích, které zde působily. Připomeňme, že Vratislav se před polovinou 19. století vyvinula ve svébytné univerzitní centrum, kde se setkávali a vzájemně inspirovali tehdejší nebo pozdější významní představitelé snad všech západoslovanských národních hnutí a literatur (české, polské, slovenské, kašubské a lužickosrbské) a že se tak dělo nikoliv bez inspirativního vlivu národního hnutí německého, to vše pod bedlivým dozorem pruských úřadů. Mechanismy a formy těchto přenosů by nám mohly mnohé napovědět v otázce šíření národních hnutí a jejich hodnot jako evropského fenoménu.

Co však je v kontextu kulturního transferu stále na počátku, je již zmíněná otázka po nových funkcích a posláních „transferovaných“ kulturních forem. Nejde tu přeci o jakýsi mechanický přenos fenoménů, hodnot, konceptů a pojmů z jednoho prostředí do druhého, o jejich šíření a převzetí, a nejde ani „jen“ o jeho nositele a cesty se snahou o pojmenování a popsání vlivů jednoho prostředí na druhé. Vedle této bezpochyby významné perspektivy je nutné se ptát především poté, co se s transferovanými fenomény děje v prostředí novém. Právě otázky po této „implementaci“ do vlastního prostředí lze chápat za ústřední téma výzkumu transferu: jakou roli, funkci, smysl a poslání hrají transferované hodnoty a koncepce v cílovém místě, jaký je jim při-

⁶ Srov. např. J. Śliziński, *Ze stosunków literackich czesko-kaszubskich*, Gdańsk 1958; J. Treter, *Czescy i slowaccy badacze kaszubszczyzny*, [w:] *Kaszubszczyzna w swiecie. Materiały z konferencji naukowej w Jastrzębiej Górze*, red. J. Samp, Wejherowo 1994, s. 95–112; D. Szymkowski, *Z dziejów stosunków kaszubsko-czeskich. Korespondencja Aleksandra Majkowskiego z Antonínem Frintą 1912–1935*, Gdynia 2006.

⁷ Např. kněz Józef Ledóchowski (1873–1952) v listě Stanisławu Kujotovi r. 1903. Viz J. Borzyszkowski, *Kaszubsko-pomorscy duszpasterze – współtwórcy dziejów regionu*, Gdańsk – Pelplin 2002, s. 178, nebo Michał Szuca (1886–1940) Janu Karnowskiemu r. 1910 – viz J. Karnowski, *Moja droga kaszubska*, red. J. Borzyszkowski, Gdańsk 1981, s. 60.

kládán význam, jak jsou čteny, kontextualizovány, aplikovány a instrumentalizovány? Jakým dalším vlastním životem žijí v novém prostředí? To vše se již v zásadě vymyká vztahové tematice, neboť tu jde spíše o vnitřní funkci v tomto prostředí než o otázku vlastního přenosu. Přitom proměna mezi funkcí v „původním“ a „novém“ prostředí může mnohé napovědět o proměnách a specifických rysech jak v prostoru, tak čase. To lze jistě vztáhnout k velkým konceptům a pojmům, ale i k „jednoduchým“ otázkám na příklad po tom, koho, proč, jak a v čem v české kultuře inspiroval třeba Mickiewiczův *Pan Tadeáš* nebo velké téma polských dimitriád z počátku 16. století, nemáme-li již mluvit o tématu Sokola jako symbolického vzoru, přenášeného česko-polským směrem, kterýžto proces ovšem byl součástí evropského fenoménu šíření ideálního spojení národního vědomí a tělesné zdatnosti, vycházejícího nejspíše z německého turnérství.

Rozsáhlým tematickým polem je samozřejmě kontext česko-haličský v rámci habsburské monarchie, jehož rozšíření může mnohé napovědět o strukturách a problémech jak ve vztahu k národním dějinám, tak zejména ve vztahu k habsburské monarchii jako celku. Řadu přínosů by bylo možno očekávat v souvislosti s tím, že zejména role Haliče v rámci podunajské říše je opředena řadou mýtů nebo přinejmenším obecně přijímaných tezí, které paradoxně pod vlivem nejnovějších metodologických trendů bývají spíše dále stereotypizovány, než aby tomu bylo naopak: tak zájem o kulturní interference, o židovskou kulturu a o koexistenci různých kultur dále posiluje mýtus haličské Arkádie mírového soužití, která ztroskotala na totalitních a holistických fenoménech moderní doby, stejně jako první pokusy tematizovat habsburskou monarchii v kontextu postkoloniálních studií sice vlastní roli Haliče v soustátí reflektují, zatím se ale nezdají příliš predisponovány ke kritickému traktování dávného tvrzení o pozici Haliče jako vnitřní kolonie v rámci Rakouska. V česko-polském kontextu je navíc problematická výchozí situace dána jednak soustředěním českého výzkumu dějin habsburské monarchie na vlastní národní kontext, případně na problémy související s centrem monarchie nebo s habsburským státem jako celkem, přičemž tematika haličská je (ještě silněji než v rakouské historiografii) vnímána jen na okraji. V polském dějepiscectví pak vedle dřívější primární orientace na zahrnutí Haliče do národněhistorického narativu přetrvávalo až do konce 20. století zjevně slabé zohlednění, zčásti dokonce nepřilíčná orientace ve strukturách, procesech a reáliích habsburské monarchie – teprve trend posledních dvou

desetiletí se zdá jít novým směrem. Specifickým problémem je také jednoznačná koncentrace na haličské dějiny „autonomní éry“ a nepoměrně menší rozsah bádání ke konci 18. a první polovině 19. století. Přitom období 1772–1848 se v potenciálním přínosu pro celorakouské dějiny nezdá méně významné než období následující.

Máme jen kusé znalosti o kontaktech kulturních center a politických reprezentací obou zemí. Dokonce i konflikty a spolupráce mezi českými a haličskými politiky v rakouské konstituční éře jsou známy jen velmi omezeně, ačkoliv byly – například v kontextu rakousko-uherského vyrovnání nebo v otázkách stability rakouských vlád – zřejmě velmi významné, v druhém z jmenovaných případů za určitých okolností i spolurozhodující. Víme ledacos o již zmíněném šíření Sokola i o českých úřednících v Haliči, ale naše informace jsou i zde dost kusé. Přitom obě témata by nás opět vrátila k otázkám nejen „bilaterálního“, ale i evropského kulturního transferu. Je známo, že se čeští úředníci podíleli na pokusech o šíření nebo implementaci osvícenských, monarchických, absolutistických, byrokratických, liberálních a jiných koncepcí, představ či kategorií v Haliči, i to, že všechny tyto kategorie se tam potýkaly nebo rozvíjely za specifických podmínek, například v interakci se životním světem a politickými představami polské šlechty a aristokracie. Otázka nejen šíření a prosazování, ale i vzájemného uzpůsobování tu hraje zvláštní roli, zvláště když upustíme od jednosměrné představy prosazujících rakouských úředníků a přijímajících, přizpůsobujících se nebo naopak resistantních polských elit.

Právě téma českých úředníků v Haliči lze v těchto souvislostech sotva nezmínit.⁸ Vycházíme z toho, že Halič se od pozdního 18., zejména však od první poloviny 19. století stala významným polem uplatnění českých úředníků, a to nejen státních, ale i vrchnostenských a později firemních, že nabízel uplatnění a perspektivu sociálního a úředního vzestupu těm vzdělaným Čechům, kteří by doma na uplatnění ve státní službě nebo na rychlejší vzestup čekali marně nebo velmi dlouho, a že také Halič patřila k provinciím, kam byli úředníci odsouváni z míst v centrálních částech monarchie. Nako-

⁸ Naposledy o této potřebě, v kontextu imakologických studií česko-haličských, viz R. Baron, *Obraz Čechů v polské společnosti. Příklad Haliče*, „Slovanský přehled“ 95, 2009, s. 279–288, zde s. 288. Polská verze idem, *Obraz Czecha w społeczeństwie polskim. Przykład Galicji*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, nr 1304, *Prace Historyczne*, z. 136, red. A. Patek, Kraków 2009, s. 99–111.

lik tato představa je nebo není příliš schematická, zatím těžko soudit, v každém případě nás spolu s některými aspekty diskurzivními a ekonomickými znovu může vrátit k velkému tématu koloniálních studií. Kromě toho jsme informováni zevrubně o některých jednotlivých českých úřednících a jejich prostředí v několika haličských centrech,⁹ především ve Lvově, a tušíme le-daccos o jejich pověsti a obrazu. Analytické studie k detailnímu profilu těchto českých úředníků, k jejich původu, sociální skladbě, typických kariérních cestách, integraci do regionálních správních elit i lokální společnosti, způsobech myšlení, habitu a životních světech – to vše by opět bylo zároveň a snad především studiem mechanismů a struktur týkajících se celé habsburské monarchie a jejího fungování, ale i obecněhistorickým výzkumem úřednictva, identit, vztahů centra a periferií a tak dále. Když se např. polský drobný šlechtic Seweryn Łusakowski zmiňuje, že se za svého předbřeznového pobytu v Medyce nedaleko Przemysle naučil češtině, neboť se zde zdržovalo množství českých úředníků,¹⁰ bylo by třeba se ptát, zda byl jeho obraz ironickou nad-sázkou, registrací výjimečné situace nebo nostalgickou vzpomínkou na situa-ci, která výjimečně vypadala až z odstupu několika desetiletí. Jaké byly vztahy mezi úředníky českého původu a domácím prostředím na lokální a regionál-ní úrovni, na úrovni životních světů a tedy mimo úzký rámeček žurnalistického diskurzu a literární reprezentace? Měli čeští úředníci nějakou specifickou for-mu vnímání haličské tematiky, nebo se zásadní měrou podíleli na vytváření rakouského diskurzu Haliče s jeho schématy a stereotypy, jak se vyvíjel prak-ticky od počátku habsburské vlády?¹¹

Pro široký, modelový význam česko-haličských kontaktů, případně česko-haličské komparace se zdá právě starší haličské období (1772–1848) skrý-vat řadu nových témat a možných přínosů i mimo téma česko-polských vzta-hových dějin. Pokud politické zřízení a stavovský systém Čech a Moravy byly Vídní vzaty jako normativní vzor pro habsburskou reorganizaci Haliče ve vět-šině významných otázek (stavy, organizace správy, instituce, šlechtictví, urba-riální vztahy atd.), pak se lze i tady nadít poznatků a závěrů týkajících se struk-

⁹ Dosavadní literatura o Čechách v Haliči viz příspěvky Romana Barona (pozn. 8).

¹⁰ S. Łusakowski, *Pamiętnik zdeklasowanego szlachcica*, Warszawa 1952, s. 143.

¹¹ M. Kłańska, *Daleko od Wiednia. Galicja w oczach pisarzy niemieckojęzycznych 1772–1918*, Kraków 1991; eadem, *Problemfeld Galizien in deutschsprachiger Prosa 1846–1914*, Wien–Köln–Weimar 1991; D. Hüchtker, *Der „Mythos Galizien“. Versuch einer Historisierung*, [w:] *Die Nationalisierung von Grenzen. Zur Konstruktion nationaler Identität in sprachlich gemischten Grenzregionen*, red. M. G. Müller, Marburg 2002, s. 81–107.

tur, mechanismů fungování a způsobů myšlení dvorských a byrokratických elit celého mocnářství. V tomto kontextu by ale bylo třeba zcela nově nastolit také např. otázku po vnitřních souvislostech mezi českými desiderii a haličským stavovským projektem (Charta Leopoldina) v letech 1790–1791 a tudíž i předpokladů a mezi společné reakce na josefinismus v podmínkách, které byly v politickém, ekonomickém i sociálním ohledu přece jen velmi rozdílné, a ještě více po kontaktech a případné spolupráci formující se stavovské opozice obou zemí ve 30. a 40. letech 19. století. Zdá se, že např. proslulá haličská „rabacja” roku 1846 se stala i pro českou aristokracii naléhavým mementem pro řešení poddanské otázky. To by otevřelo cestu k perspektivnímu zohlednění vlivu haličské reality na diskurs státních, stavovských a intelektuálních elit v jiných zemích monarchie – tedy nejen toho, jak byla Halič spatřována a posuzována, nýbrž i toho, jakým způsobem ovlivňovala vnímání problémů jiných zemí nebo celého soustátí. Na straně druhé se tu nabízí možná lákavá, i když samozřejmě diskutabilní teze, že právě ve vnímání elit západních částí habsburského soustátí přebírala především Halič roli imaginovaného, ale pro rakouskou monarchii jejího vlastního „východu” se všemi fenomény a stereotypy, které k tomu patří – že Halič byla nejen spojena s kategorickými představami zaostalosti, nekulturnosti, zčásti i despotie (téma vrchnostenských pravomocí, tolik významné po r. 1772), ale také s jistého druhu pestrostí, autenticitou, divokostí a exotikou. Zároveň to byla Halič, kam elity západních částí monarchie projektovaly svoje představy o jakési kulturní a civilizační misi na východě. Halič a především její obraz by tedy přebíral také zásadní funkci pro kulturní a skupinovou identifikaci habsburského západu, pro jakýsi rakouský obraz sebe sama, alespoň pokud se týká centra říše a potud, pokud na kontrastním pozadí kritického obrazu zaostalého habsburského východu mohly být formulovány kategorie, cíle a hodnoty, s nimiž se mocnářství nebo jeho elity měly ztotožňovat. Zároveň to ale nebyl jen obraz negativní – již zmíněná exotika našla později výraz ve zdůrazňování kulturní (etnické, jazykové, náboženské) pestrosti země – a právě tento obraz se měl později, na konci 19. století, tolik hodit do nového image, jež si monarchie vytvářela.

Na druhé straně se z poslední fáze existence habsburské monarchie nabízí řada témat mj. z oblasti hospodářských nebo kulturních dějin. Vždyť třeba jen hlubší tematizace složitých kontaktů a cest transferu mezi secesí, vídeňskou modernou, českou dekadencí a Mladým Polskem¹² by osvětlila tolik

¹² Viz k tomu L. Řezníková, *Historismus a moderna*, Praha 2004.

národněhistorických i obecněhistorických problémů, týkajících se kulturních interferencí uvnitř habsburské monarchie, ale i rozdílných orientací polských kulturních center v rámci monarchie i mimo ni nebo mezi, v nichž se nacionalismus v kulturní sféře setkával s kosmopolitismem a nadnárodními fenomény¹³.

To nás vede přese vše dosavadní zdůrazňování národně-formativních procesů jako jednoho z ústředních problémů dějin 19. století k relativizaci národní kategorie v traktování polských a českých dějin. Nejde jen o to, že historický narativ v obou prostředích je nadále do značné míry národně podmíněn, ale i o to, že také tradiční nazírání česko-polských vztahů a kontaktů v 19. století odpovídá spíše modelu relace dvou národních společenství. Tento model není nutno zásadně zpochybňovat, neboť se i ve vzájemném vnímání v 19. století prosadil jako ústřední a dominantní. Mimo diskurzivní rovinu však s ním nevystačíme. Módní, ale jen v omezené míře skutečnou alternativu tu nabízejí tzv. transnacionální přístupy. Ve větší míře by měly být zohledněny také další roviny *vztahů* – mezi zeměmi (letmo naznačeno to bylo již v souvislosti se stavovskou opozicí předbřeznovou, i když se nabízí celá řada dalších perspektiv) a regiony, ale samozřejmě také celá řada dalších perspektiv, jež se jak etnickému, tak i teritoriálnímu vymezení vymykají. Zejména ekonomické dějiny a vztahy, o nichž víme v daném tematickém kontextu opravdu minimum, by si v případě příštích výzkumů zasloužily možná větší skepsi vůči zemské „makroperspektivě” a větší zohlednění ekonomicko-regionalizačních procesů v průběhu 19. století, na druhé straně ale také zaměření na jejich strukturální a funkcionální analýzu v kontextu země, celé monarchie, ale i v kontextu nadnárodních a mezinárodních ekonomických vztahů.

XIX century in the Czech and Polish historiography – different perspectives without topics?

The author neither reviews Czech historiographical publications presenting Czech-Polish issues in the nineteenth century, nor he focuses on

¹³ Ve smyslu historické komparace zde pionýrskou práci představuje P. Ther, *In der Mitte der Gesellschaft. Operntheater in Zentraleuropa 1815–1914*, Wien 2006, která je postavena na srovnání Lvova, Prahy a Drážďan. Česká verze idem, *Národní divadlo v kontextu evropských operních dějin. Od založení do první světové války*, Praha 2008.

Polish-Czech relations in the above mentioned period. He rather investigates Czech-Polish interpretative contexts of both Universal History and Polish resp. Czech History. The major fields of his interest are various perception determinants of the nineteenth century, i.e. how the national historiographical stance determines perception, meaning and interpretation of historical processes in the neighbor states. Thus he refers to historiography oriented towards National Movements. He also presents parallels (resp. similarities) and differences between Polish and Czech historiographical narrative patterns, and suggests some new research proposals. E.g. in case of Czech-Polish relations he emphasizes that there is a deep need of thematising the „inner” function of Polish-Czech contacts resp. relations within Polish and Czech intellectual milieu. E.g. he quotes different strategies of Polish and Czech National Movements, he also presents „Polish” dimension of Czech national movement in the late nineteenth century, particularly in Great Poland. In recent times researches call for including Polish-Czech (comparative) history in the framework of universal history. Their research proposals also refer to such (usually omitted) topics as: social classes in the Czech lands and Galicia at the end of the eighteenth and at the beginning of the nineteenth centuries, bilateral Polish and Czech inspirations do literary and artistic modernity (Prague-Vienna-Cracow), the rise of regional identities, relations between Czech and Kashubian Movement etc.